

MENS EN GEMEENSCHAP IN DE WETENSCHAPPELIJK- TECHNISCHE REVOLUTIE.

(Conferentie te Marianské Lazké 1-6 april 1968)

Dr. M. B. v. d. Hoeven.

Planning, een woord dat vooral na 1945 sterk naar voren kwam, is het uitstippen van wat we hopen te gaan doen. Zo maken we een vakantieplan. Als we de plaats of streek hebben uitgekozen waar we naar toe gaan (soms een heel moeilijke keuze) verzamelen we zoveel mogelijk inlichtingen. Zullen we met de trein of het vliegtuig gaan? Met eigen auto en dan met of zonder caravan? En na alles overwogen te hebben stellen we ons vakantieplan op. We leggen ons min of meer vast voor enkele weken in de toekomst.

Toekomstplanning is weer een nieuw begrip en het omvat ook meer. In de eerste plaats een grotere tijdsruimte dan een vacantiетijd. Ook een ruimer gebied dan alleen recreatie. Ja, eigenlijk omvat toekomstplanning het maken van een plan voor de toekomst in al haar facetten. In deze ruimere zin spreekt men tegenwoordig ook wel over futurologie. Maar merkwaardig genoeg, de procedure verschilt niet eens zo bar veel van de geschetste 1).

Futurologie is een modern begrip en de vraag rijst: Maakte men dan vroeger geen toekomstplannen? Natuurlijk wel. Vorsten en staatslieden, die naar een bepaald doel streefden, hebben hun plannen daarvoor zeker gemaakt.

Kardinaal de Richelieu wilde de absolute macht van de Franse vorst vestigen en dat doel streefde hij vrij konsekwent na en nog met succes ook. Daarvoor moest hij zich met politieke, militaire, economische en religieuze zaken bezig houden en op die terreinen beslissingen nemen. En toch zullen we niet zeggen dat hij aan toekomstplanning in moderne zin deed. Het was aanvankelijk een persoonlijke visie, samenhangend met de laat-renaissancistische staatsopvattingen, die we ook in andere landen waarnemen. Maar zijn politiek maakt toch veel meer de indruk van opportunisme, het uitbuiten van gunstige politieke situaties en dat laatste dan, gelet op zijn doel, meesterlijk.

Maar wat de Richelieu miste was wat de Duitse futuroloog Anders de "verovering op de tijd" noemde 2). De Richelieu was gedwongen nog te veel af te wachten; hij moest zien gebruik te maken van actuele situaties. De futuroloog wil niet langer dat de toekomst hem overkomt en dat hij zich telkens regressief moet aanpassen. Hij wil de toekomst construeren. Ook dan blijft natuurlijk de mogelijkheid bestaan van "toevalligheden", maar deze zijn, hoewel onbekend, anders zouden het geen "toevalligheden" zijn, ingecalculeerd en de cybernetica heeft hem het "bijsturen" geleerd.

Wat is de oorzaak dat die futurologie plotseling zo naar voren komt? hoort men dikwijls vragen. Is het weer een van die moderne liefhebberijen van een paar geleerden, die eens wat anders willen? Stellig niet. Nederland komt als zo vaak alleen wat achteraan. In Amerika, Rusland, Frankrijk, Oostenrijk en Tsjecho-

Slowakije bestaan reeds jaren wetenschappelijke instituten, die zich met het toekomstdenken bezig houden. En dat louter en alleen omdat het bittere noodzaak is. Professor Jouvenel heeft in Avenir's herhaaldelijk op die noodzaak gewezen 3). De Oostenrijkers Jungk en Mundt hebben in teamwork een bundel opstellen uitgegeven, *Der Griff nach der Zukunft* 4). En een Tsjecho-Slowaaks team onder leiding van Professor Richta kwam met een doorwrochte studie over futurologie: *Civilization at the Crossroads* 5). Misschien vormt het derde deel, uitsluitend tabellen, wel het belangrijkste deel van deze uitmuntende studie, welke de tabellen interpreteert.

Het Richta-team achtte de tijd gekomen om de stand van zaken samenvattend te overzien en de wereld van futurologen voor te leggen. Dat geschiedde op een conferentie te Mariánské Lázně, die van 1 - 6 april 1968 gehouden werd. Ongeveer 250 futurologen hadden zich naar dit Tsjechische Kurort begeven om met elkaar van gedachten te wisselen met als thema Mensch und Gesellschaft in der wissenschaftlich-technischen Revolution. De conferentie was voorbereid door het Filosofische Instituut van de Tsjecho-Slowaakse Academie van Wetenschappen in samenwerking met enkele andere academische instituten. Het was een belevenis op zichzelf de hoogstaande, scherpe maar altijd hoffelijke debatten tussen de geleerden uit het Oostblok (Richta, Auerhan, Bares, Mlynar, Ležvčík, allen Tsjechen en Slowaken; de Russen Dobrov, Suchardin) te volgen met de geleerden uit het Westen (Jouvenel, Jungk, Mündel, Farrell en de Noor Per Schreiner).

De voorbereiding voor het congres was in alle opzichten af; lang van te voren waren de meeste referaten toegezonden aan de deelnemers, zodat men ruim de tijd had gehad zich te prepareren op de debatten. Een der hoogtepunten van het congres vormde de voordracht van de Amerikaan Farrell over *The Impact of Science on political Analysis* (Farrell is mede-auteur van de bekende studie *Approaches to comparative and international politics*, 1966).

Het congres werd na de officiële begroetingen geopend met een magistrale voordracht van Radovan Richta. Hij begon met een analyse van de bekende industriële revolutie, de grondslag voor de gehele moderne ontwikkeling en knoopte aan bij de stelling: "Unser Jahrhundert durchzieht jedoch ein Netz struktureller Revolutionen, die im Bild der Industriegesellschaft ursprünglich nicht enthalten waren und rational nicht vorausgesehen wurden". Daarna kwam hij tot een bepaling van het begrip wetenschappelijk-technische revolutie, waarbij hij zich kon beroepen op een reeks illustere geleerden 6). Het was indertijd Bernal, die voor de totale omwenteling van de cultuurbasis van het menselijk leven, die met de veranderingen van het mensenleven zelf organisch verbonden is, het begrip "wetenschappelijk-technische revolutie" invoerde 7).

Het betoog van Richta kreeg grote diepgang toen hij tot zijn paradoxale stelling kwam: "Je mehr sich unser Zeitalter als ein Jahrhundert der Wissenschaft und Technik vorstellt, desto klarer treten die Probleme des Menschen als Hauptthema hervor" 8).

Van Niel is de uitspraak: "Die fundamentalen Probleme des Menschen sind von den Problemen der Technologie unabhängig" 9). Hij steunt daarbij op de Ame-

rikaanse empirische sociologie en op Stalin 10), die de techniek principieel als "neutraal" zag, evenals trouwens Mao Tse-Tung, die meent dat het lot der wereld niet van de techniek maar van de mensenmassa afhangt 11).

Lijnrecht daartegenover staat de mening: "Am ärgsten sind wir jedoch der Technik ausgeliefert, wenn wir sie als etwas neutrales betrachten, denn diese Vorstellung macht uns vollends blind gegen das Wesen der Technik" 12).

Heisenberg kwam tot de volgende conclusie: "Schon die Tatsache selbst, dass die Anwesenheit des Menschen in die zivilisierten Welt ihn in die unberührte, jungfräuliche Natur austreibt, erweist genauso die aktuelle Abwesenheit der menschlichen Substanz in der Welt seiner eigenen Werke" 13).

Uiteraard werden we het niet met elkaar eens en er werd gelukkig niet gedacht aan een resolutie of iets dergelijks. Daar ligt de betekenis van een congres als dit ook niet in; het was bedoeld als het aandragen van bouwstenen voor de verdere ontplooiing der futurologie en deze zal voorlopig nog wel op diverse manieren benaderd worden. Maar ook dat is - althans voorlopig - geen overwegend bezwaar. Tegen de tijd dat men meer algemeen de futurologie als waardevol zal gaan beschouwen - en die tijd lijkt niet eens zo ver meer - liggen de grondprincipes wel vast.

De debatten over zuiver economische en technische ontwikkelingen gingen mij te diep; ik was blij de referaten enigszins te begrijpen. Bijgebleven is mij een opmerking van een Amerikaan dat die Russen zo allemachtig goed waren en dat zij de wetenschap volkomen beheersten (al begreep hij niet, zo zei hij, dat zij marxisten bleven!).

We hebben één dag besteed aan het onderwerp over de toekomst van de menselijke arbeid en van het onderwijs. Vooral de voordrachten van Pavlik (Bildung) en van Mlynár (Demokratie) sloegen in. Het slot van de Slowaak Pavlik neem ik hier over: "Manche Techniker, Naturwissenschaftler und Pädagogen begehen Fehler, wenn sie infolge der Entfaltung gegenwärtiger wissenschaftlich-technischer Revolution einseitig nur die naturwissenschaftliche und technische Bildung betonen und die Bedeutung der Humanistik (gesellschaftlicher Wissenschaften, Kunst) im Plan einer neuen Erziehung unterschätzen.

Einen entgegengesetzten Fehler begehen auch einige Mitarbeiter auf dem Gebiete der Kultur, Künstler und Philosophen, die wieder die Bedeutung der naturwissenschaftlichen und technischen Bildung unterschätzen und stellen sie farüber hinaus in einen Gegensatz mit der humanistischen, ästhetischen und moralischen Bildung. Sie übertreiben oft die schattigen Folgerungen technischen Zivilisation dem Menschen gegenüber (Einseitigkeit, Zerstückelung, Manipulationbarkeit, Hördenmässigkeit) und verwechseln oft dabei die ältere Technik mit der neuen. Sie verbreiten Furcht vor der Technik auch dort, wo die Technik und besonders die neue Technik eben sehr fehlt. Solche Stimmen, wenn sie mit Schlagworten des Menschen, der Humanität um sich werfen, dienen sie eher dem Rückstand der Menschen und der Unmenschlichkeit. Die naturwissenschaftliche und technische Bildung bildet eine sehr bedeutsame Bildungsschicht in den gegenwärtigen Zivilisationsbedingungen. Ohne diese Bildung ist eine schnellere Entwicklung der Produktionskräfte und der ganzen Fortschritt der menschlichen

Gesellschaft überhaupt unvorstellbar; die Naturwissenschaften und die Technik sind ja auch Segmente der menschlichen Erkenntnis und des Bewusstseins, die sich am schnellsten entwickeln. An ihnen ist die riesige Kraft des menschlichen Verstandes und Willens nachweisbar. Ohne Lehrmaterialien, die die moderne Wissenschaft und Technik bieten, ist die Entfaltung der Geisteskräfte der Kinder, der Heranwachsenden und Erwachsenen gar nicht denkbar.

Und dabei muss man dessen bewusst sein, dass die gleichzeitigen auf ihnen aufgebauten Wissenschaften und Technik nicht gegen den Menschen ziehen, sie unterstützen nicht die Desintegration, Dehumanisation, sondern eben im Gegenteil: sie schaffen neue Bedingungen für eine Reintegration der Arbeit, des Lebens, für eine harmonische Entfaltung der menschlichen Persönlichkeit, für ein weiteres Durchdringen des Menschen aus dem Reiche der Unfreiheit in das Reich der Freiheit. Die gegenwärtigen Wissenschaften und die Technik schaffen neue günstige Voraussetzungen, dass der Mensch überhaupt Mensch sein kann" 14).

In de ochtend werden steeds voltallige vergaderingen gehouden; 's middags werd in secties gewerkt en kwamen detailvragen aan de orde uit de morgenzittingen. De laatste middag moest ik kiezen tussen de sectie, die de vraag behandelde "Ist der Mensch ein bildsames Wesen" en die, waar Urbanisatie en levensmilieu aan de orde gesteld werd. Ik koos de eerste omdat van de Russen een belangrijke bijdrage verwacht werd. Het liep anders uit. Het was eigenlijk de eerste en tegelijk de enige keer dat een nogal extreem standpunt heel scherp marxistisch benadrukt werd. Tussen de regels door beluisterden we nogal kritiek op wat er in Praag was gebeurd en gebeurde. Wat Marx en Lenin geleerd hadden behoefde niet gewijzigd te worden. Op mijn vraag wat dit alles met het aan de orde zijnde onderwerp te maken had hief Suchardin zijn armen ten hemel en zei: "Alles!" En daarna ratelde Dobrov een Russisch betoog af, dat de tolken niet konden bijhouden. Later hoorde ik van mijn Zwitserse geschiedeniscollega Spillmann dat in de andere sectie een hoogstaand debat gevoerd was tussen Amerika en Noorwegen enerzijds en de Russen en Tsjechen anderzijds met name over de secularisatie (naar de ideeën van Harvey Cox).

Het slotdiner bracht uiteraard broederschap. Toen pas gingen we wat dieper in op het motto, dat de gehele week boven de bestuurstafel had geprikt "O humanistichou variantu techniké civilizace". En toen we voor de laatste maal in de tuin wandelden voelden we toch wel allemaal scherp aan dat de wetenschappelijk-technische revolutie een even groot probleem voor het Oostblok als voor het Westen is. De handdruk tot slot was meer dan een beleefdheidsgebaar.

Amersfoort.

- 1) Het Nederlandse centrum voor futurologie is gevestigd te Amersfoort, Werkgroep 2000, die regelmatig Katernen 2000 uitgeeft. Het centrum be-

schikt reeds over een uitgebreide informatie en documentatie en werkt nauw samen met het futurologisch instituut voor Toekomstkunde te Wenen.

- 2) Günther Anders, Was ist Planung? München 1964
- 3) Avenirs is de wekelijkse uitgave van het Franse instituut te Parijs.
- 4) Robert Jungk und Hans J. Mundt, Der Griff nach der Zukunft, München 1964
- 5) Radovan Richta, Civilization at the Crossroads. Social and human implications of the scientific and technological revolution, Praha 1967 (In collaboration with an interdisciplinary research team)
- 6) Men zie o.a. Prospect for America; the Rockefeller pannel records, New York 1961; L. Sylk, The research revolution, New York 1961; H. Schelsky, Der Mensch in der wissenschaftlichen Revolution, Köln 1961; T.S. Kuhn, The structure of scientific revolution, Chicago 1962; H. Kahn and A.J. Wiener, The year 2000, New York 1967; J. Ellul, La technique ou l'enjeu du siècle, Paris 1954; M. Lengelle, La révolution tertiaire, Paris 1966; M. Harrington, The accidental century, New York 1965.
- 7) Dit begrip vond allereerst in de marxistische literatuur nadere uitwerking (Suchardin, Zvorykin, Shibata en anderen) maar werd spoedig algemeen overgenomen. Men spreekt ook wel over Cybernetische revolutie, maar in de uitwerking stemmen de schrijvers overeen. Een uitstekende analyse geeft de Japanse hoogleraar Shingo Shibata in Zur theorie der wissenschaftlich-technischen Revolution, dat in 1964 in Tokio verscheen en vertaald uit het Japans werd opgenomen in H. Scheler, Historischer Materialismus und sozial Forschung, Berlin 1966.
- 8) Radovan Richta, Die wissenschaftlich-technische Revolution und die Alternativen der modernen Zivilisation, Beitrag la Congres te Mariánské Lázně, 1968.
- 9) M. Niel, On alienation in socialist Humanism, New York 1965, p. 314.
- 10) J.V. Stalin, Marxisme in der Sprachwissenschaft, (Duitse vertaling) Praha 1950, S. 8.
- 11) Zie de Sammelband "Es lebe der Kommunismus", Peking 1960.
- 12) M. Heidegger, Die Frage nach der Technik, Pfullingen 1959, S. 13.
- 13) W. Heisenberg, Wandlungen in den Grundfragen der Naturwissenschaft, 1948, S. 98. Heidegger meent evenwel "Indessen begegnet der Mensch heute in Wahrheit nirgends mehr sich selber, d.h. seinem Wesen (Vorträge und Aufsätze 1959, S. 35).
- 14) Acta van het Congres, Nr. 19, S. 34/35.

KRITISCH COMMENTAAR

(Protestanten kijken in katholieke geschiedenisboeken).

Drs. T. M. Gilhuis.

Na twintig jaar

In een tijd waarin rooms-katholieke kerkvorsten en praesides van gereformeerde synodes samen voor de televisie verschijnen om te verklaren waarom hun kerken in bepaald dogmatisch opzicht elkaar dichter zijn genaderd, heeft het zin ook op ander terrein na te gaan hoe de ene kerk de andere in de loop der jaren is gaan zien. Het zou dan wel eens kunnen blijken, dat het voorheen van elkaar geschetste protret ingrijpende correctie zou behoeven.

Een geschikt middel om hierover geïnformeerd te worden, is het slaan van een blik in elkaars geschiedenisboeken.

Nu gebeurt dit niet voor de eerste maal. In 1948 verscheen van de hand van schrijver dezes in opdracht van de Willem de Zwijger Stichting een Rapport over het Vaderlandse Geschiedenis Onderwijs op de rooms-katholieke lagere scholen. Een betoog dat in bepaalde r.k. -kringen toen hevige deining veroorzaakte. Enige jaren later volgde vanuit dezelfde Stichting een Rapport over r.k. geschiedenisboeken voor de middelbare scholen van Dr. D. Langedijk.

Tot op vandaag - althans voorzover mij bekend; ook 'Nijmegen' weet er niet van - is er nog nimmer van r.k. zijde een studie verschenen over de protestantse geschiedenisboeken.

Dat ook deze niet vrij uitgaan, heb ik enige jaren geleden betoogd in een drietal artikelen, toen gepubliceerd in het 'Correspondentieblad De Christelijke Onderwijzer' (9, 16 en 23 maart 1966).

Deze artikelenreeks handelde uitsluitend over geschiedenisboekjes voor het lager onderwijs.

Eindconclusie was toen: sinds 1948 is er in veel r.k. boekjes heel wat ten goede veranderd, al bestaat er ook thans nog een enkele methode die van de Reformatie en Willem van Oranje slechts afschuwelijke caricaturen schildert.

In dit artikel willen we enig kritisch commentaar geven bij recent verschenen rooms-katholieke geschiedenisboeken voor de middelbare school. Naast veel goeds is hier o. i. ook nog het een en ander dat dringend om verbetering roept. Zeker als men de ontmoetingen tussen rooms-katholieken en protestanten ziet in het oecumenisch licht van vandaag. Het stemt al tot voldoening dat meer dan een plaatselijke Oecumenische Raad van Kerken - ik denk aan Amsterdam en Haarlem - ook het corrigeren van elkaars geschiedenisboeken op zijn agenda heeft geplaatst. In het licht van dit wederzijdse streven naar een betere verstandhouding, gelieve men dan ook onderstaand kritisch commentaar te lezen.

Katholiek licht op de Reformatie

De volgende geschiedenisboeken zijn voorwerp van onderzoek geweest:

Dr. P. Fontaine: "Van oermens tot wereldburger" (Malmberg; 1962/1965)